

סנדל המסומר

[מאמר מתוך: עיונים בדברי חז"ל ובלשונם לרב חנוך ארנטרווי]

המשנה בשבת דף ס' ע"א: "לא יצא איש בסנדל המסומר" (בשבת). זוהי גזרה מזמן השמד, מתקופת המלחמות ביונים או ברומאים. טעם הגזרה מעורפל ובגמרא דנים על כך: "מאי טעמא? אמר שמואל: שלפי הגזרה היו (רש"י: "בני אדם הנשמטים מן הגזירה היו") והיו נחבאים במערה ואמרו הנכנס יכנס היוצא אל יצא. נהפך סנדלו של אחד מהן, כסבורין הם אחד מהן יצא וראוהו אויבים ועכשיו באים עליהן. דחקו זה בזה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם אויבים. רבי אילעאי בן אלעזר אומר: ... שמעו קול מעל גבי המערה כסבורין היו שבאו עליהם אויבים, דחקו וכו'. רמי בן יחזקאל אומר: בביהכ"ס היו יושבין, שמעו קול וכו' דחקו זה בזה וכו'. באותה שעה אמרו: אל יצא אדם בסנדל המסומר... ומעשה כי היה בשבת היה".

לדעת כל האמוראים הנ"ל בא האסון על הפליטים בגלל מהומה שקמה. על סיבת המהומה יש שתי דעות: לפי האחת הסכימו הנחבאים שאיש לא יעזב את המערה, כדי להסתיר את מחבואם. לאסונם נעל אחד מהם את נעליו שלא כדרכם ובגלל העקבות המשוניים אחזם פחד שמא נתגלה מחבואם. ואז קמה המהומה הקטלנית. לפי הדעה השנייה קמה המהומה כתוצאה מקולות שנשמעו - מדובר במערה או בביהכ"ס, בו נאספו הפליטים.

אך מכל מקום הסנדלים המסומרים הם שגרמו לגודל האסון. רגילים לפרש שבדוחק שנוצר רמסו זה את זה בנעליהם ואילו הסנדלים לא היו מסומרות, היו האבדות קטנות יותר.

אך בעצם מפוקפק מאד אם באמת דוקא הסנדלים יכולות לגרום לעיקר האסון. אם קהל גדול מצופף במקום צר ופורצת מהומה קורים אסונות וקראנו ושמענו על כך לא פעם, אך מה לזה, ולסנדלים? ידוע שקרו אסונות בימי כפורים בבתי-כנסת ואז דוקא אסורים במנעל! אם המונים דוחקים ונדחקים מתוך פחד-מות ומנסים כולם לפרוץ דרך אל פתח - אין זה משנה הרבה אלה נעליים הם נעולים. אך במקרה הנדון אין ספק שהנעליים הן שגרמו שהרי אסרו לצאת בסנדל המסומר בשבת.

ואין זה עיקר הקושי. בירושלמי (פ"ו ה"ב) ניתנים טעמים אחרים לתקנה ולפי ההסבר הרגיל אין להבינם כלל: "מפני מה גזרו על סנדל המסומר? יש אומרים שהיו רואות ראשו, ומפילות (קרובן העדה: "שהיה שנון כחרב ברוקה ולטושה והיו נרתעות ומפילות"). ויש אומרים שהיו שומעות קולו ומפילות ("שהמהלך בו משמיע קול גדול ונרתעות ומפילות"). באור זה שונה לגמרי ממה שנאמר בבבלי. לפי זה לא הפחד מפני האויב גרם אלא הסנדלים עצמם. אכן מקרה מוזר שפיסת מתכת מבריקה או רעש משונה הם שגרמו אסון גדול כל כך ובגללם גם אסרו איסור כללי. הירושלמי מוסיף שלפי הדעה הראשונה האיסור חל רק על סנדל שבו בולט החלק השנון והמבריק, אח"כ הוא שואל: "ולא בשעת השמד גזרו? מכיון שעבר השמד יהא מותר?!" והוא עונה: "לא עמד בית דין וביטל" (ק"ע: "ועכשיו אין כח ביד ב"ד לבטלו שהיו הראשונים גדולים בחכמה ובמנין ואע"פ שנתבטל הטעם אפ"ה צריך ב"ד הגדול בחכמה ובמנין לבטלו"). אך שאלת הירושלמי תמוהה. אם המהומה גרמה לאסון, מדוע יש לבטל את הגזרה לאחר השמד? וכי בימינו לא פרצו מהומות בתוך קהל צפוף?

דיה לקביעת עובדה היסטורית אחת - אשר נעלמה כנראה מעיני המפרשים - כדי לפתור את כל החידות. אמוראי שני התלמודים לא הזכירו את העיקר - שהיה בעיניהם מן המפורסמות - שהסנדל המסומר היה חלק ממדי הקרב הרגילים של החייל הרומאי או היווני. עיין באיכה רבה ב' ז' (לפי גירסת הערוך, ערך גלגס): "ועושין רושם במסמרות הגלגסין שלהן בקרקע בית המקדש". וגלגס הוא "קאליגה" הלטיני ועיין בערוך, ערך "אות", בשם מדרש ילמדנו: "והיו מנעליהם מסומרין והיו עושין רשומות ברצפה". וכן מספר יוספוס במלחמות היהודים פרק ו, א' 8 על שר-מאה שנכנס להיכל בסנדליו המסומרים מסמרים צפופים וחדים והזיק ברצפה. "קאליגה" הוא הנעל של החייל הרומאי ובעלי דרגות ציפו את מסמרותיו בכסף או בזהב. גם החיילים הסוריים נעלו נעליים ממין זה. (עיין בדברי פליניוס 33, 3, 14, וכן במקורות אחרים.)

מכאן שסנדלים אלה היו חלק מתחמושתם של אותם החיילים שמפניהם הסתרתו היהודים בימי השמד במערות ובנקיקים. יהודים נעלו סנדלים רגילים. אחת לאלף קרה בודאי שגם לוחם יהודי היה נעול סנדל מסומר. נתאר לעצמנו קהל יהודים פליטים, נחבאים באחת המערות מפני האויב. יום אחד מצאו בפתח המערה עקבות נעלים אשר היו בשימוש צבא האויב, למרבה האסון הוליכו עקבות אלה מן המערה והלאה, כאמור "נהפך סנדלו של אחד מהם". ופליטי חרב אלה, אשר בלאו הכי פחדו פחד מוות מפני כל עלה נידף, בודאי העלו מיד על דעתם שחייל רומאי גילה את מחבואם והסתלק להביא את חבריו כדי להשמיד יושבי המערה וכמובן קמה מהומה ובה רבו כל כך האבדות. אך זאת היתה אזעקת שוא. העיקבות היו של לוחם יהודי אשר באיזו דרך שהיא השיג

סנדלים מסומרים מצבא האויב והתקשט בהם. סנדליו אלה בלבד גרמו לאסון ולא סנדלי הפליטים בתוך המערה.

לפי המסורת האחרת גרמו לאסון לא עקבות הסנדל המסומר אלא קולות צעדי הנעול בהם, אותו לוחם צעד בסנדליו בקול גדול בפתח המערה, ויושביה חשבו שהנה חיילי האויב גילום ובאו להשמידם. ואין הבדל, לענין זה, אם המעשה היה במערה או בבית הכנסת.

גם מסורת הירושלמי היא מעין זאת. לפי הדעה האחת "שהיו ראות ראשו ומפילות" אחזם הפחד בראותם את מסמרות הכסף שבראש הגלגס. היות וירכתי מערה כרגיל נמוכים מפיה, לא ראו הנשים היושבות שם מן הלוחם העובר בפתח אלא את ראשי סנדליו, וסברו שחייל האויב לפניהם - ולפי הפירוש של "שהיו שומעות קולו ומפילות" שוב גרם רעש צעדי הגלגס לפחד.

בכל המקרים היה סנדל מסומר גורם הקטל, אך לא בסנדלים נהרגו האנשים.

ידוע שבשעת מלחמה מתאמצים הצדדים להבדיל ברורות בין הצבאות כדי לא לגרום לאנדרלמוסיה בשעת קרב. נוסף לכך התרחקו יהודים בשעת שמד באופן טבעי מכל מנהג שנהגו אותם הגויים שבאו עליהם להשמידם. מכאן מובן ומוצדק הוא שהמעשה, כפי שסופר במקורות הנ"ל גרם להטלת איסור על נעילת סנדל המסומר ומובנת גם כן שאלת הירושלמי: "ולא בשעת השמד גזרו? מכיון שעבר השמד יהא מותר?!" שהרי שוב אין הגיון לאסור זה שנים רבות לאחר סיום המלחמה ועל כך עונה הירושלמי כאמור לעיל. הגמרא שואלת אח"כ מדוע חל האיסור דוקא בשבת ועונה "מעשה כי הוה, בשבת הוה".

מכאן אני משער שמקור התקנה ותחילתה הם בתקופת המכבים, בספר המכבים א' ב' ל"ב נאמר: "...ויערכו עליהם מלחמה ביום השבת... ויאמרו לא נצא ולא נעשה דבר המלך לחלל את יום השבת וימהרו לעשות אתם מלחמה. ולא ענו להם ולא השליכו עליהם אבן ולא סתמו את המחבואים, באמרם נמות כולנו בתומנו עדים לנו השמים והארץ כי בלא משפט תספנו. ויערכו עליהם מלחמה בשבת וימותו הם ונשיהם ובניהם ומקניהם כאלף נפש אדם" (ועיין ילינק, בית המדרש ח"א עמ' 139). יתכן מאד שהאסון המתואר בתלמודים קרה באותה תקופה. לו היה הדבר ביום חול, היו אוזרים עוז להגן על נפשותיהם מפני האויב שקרב, אך ההכרה שביום שבת אין מגן להם היא אשר גרמה לפחד הנורא אשר הביא עליהם את הקטל הגדול. לכן הגבילו את איסור היציאה בסנדל המסומר לשבת ויו"ט. רק אחר כך התיעצו מתתיהו ואוהביו "ביום ההוא לאמר: כל אדם אשר יבוא אלינו למלחמה ביום השבת נלחם בו ולא נמות כולנו כאשר מתו אחינו במחבואים" (שם, שם מ). אך את התקנה קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם כמצבת-עד לזכר אלה אשר באו לעזרת ה' בגבורים ונפלו על קדוש שמו ותורתו.